

Куца Іванна Романівна,

студентка групи КОМ-1-15-2.0д, VI курс, спеціальності «Корекційна освіта (логопедія)»
ivakutsa@gmail.com

Науковий керівник:

Таран Оксана Петрівна,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка
op.taran@kubg.edu.ua

ФОРМУВАННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ КАЗКИ

Анотація. У статті розглянуто проблему формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. Здійснено теоретичний аналіз досліджень з розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку. Визначено, що оволодіння зв'язним мовленням можливо тільки при наявності певного рівня сформованості словникового запасу та граматичної структури мовлення. Визначено труднощі програмування змісту розгорнутих висловлювань та їх мовленнєвого оформлення у дітей з загальним недорозвиненням мовлення. Означено шляхи розвитку зв'язного мовлення через формування оцінно-етичних суджень у старших дошкільників із ЗНМ засобами казки.

Ключові слова: зв'язне мовлення, загальне недорозвинення мовлення, оцінно-етичні судження.

Актуальність та доцільність дослідження. Найважливішою умовою всебічного розвитку дітей є правильне формування мовлення. Рівень розвитку мовлення визначає можливості дитини в пізнанні навколишньої дійсності, обумовлює характер відносин з однолітками і дорослими, характеризує психічний розвиток. Одним з показників рівня мовленнєвого розвитку дитини є сформованість лексико-граматичної структури мовлення. У дошкільнят з мовленнєвими порушеннями відзначаються труднощі в засвоєнні лексико-граматичних засобів мови, внаслідок чого спостерігається недорозвитком зв'язного мовлення.

Актуальність теми зумовлена тим, що у дітей із загальним недорозвитком мовлення дослідники відзначають недостатню сформованість мовленнєвої функціональної системи, яка характеризується бідністю словника, предметної, дієслівної лексики, словника ознак. У дітей відзначаються труднощі програмування змісту, розгорнутих висловлювань та їх мовних оформлень. Для

їх висловлювань характерні: порушення зв'язності і послідовності викладу, смислові пропуски, явно виражена «невмотивована» ситуативність і фрагментарність, низький рівень використання фразового мовлення, що веде до порушення формування повноцінної зв'язного мовлення, а отже, до порушення навичок повноцінного спілкування.

Для розвитку зв'язного мовлення дитини необхідно застосовувати різні дидактичні ігри, заняття, у тому числі казки. Діти отримують із казок безліч інформації: а саме: перші уявлення про час і простір, про зв'язок людини із природою, із предметним світом, казки дозволяють дитині побачити добро й зло. Але, на жаль, казки подаються дошкільникам недостатньо різноманітно, в основному – це читання, розповідь, у найкращому разі переказ в особах або драматизація, перегляд театральних спектаклів, мультфільмів, кінофільмів за мотивами знайомих казок. Казки не повною мірою використовуються для розвитку в дітей уяви, мислення, зв'язного мовлення й виховання моральний почуттів.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичний аналіз спеціальної методичної, педагогіко-психологічної та логопедичної літератури засвідчив наявність значного інтересу дослідників до питань організації занять в казковій формі, казкотерапії, підвищення якості корекції мовлення в логопедичній роботі (Л. Артемова, А. Богуш, С. Конопляста, Т. Ладиженська, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тарасун, Г. Чиркіна та ін.).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є теоретичний та емпіричний аналіз формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення засобами казки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдання розвитку зв'язного мовлення посідають центральне місце в загальній системі роботи дошкільного освітнього закладу. Навчання зв'язному мовленню одночасно є і метою, і засобом практичного опанування мовою. За допомогою розвиненого зв'язного

мовлення дитина навчається чітко та ясно мислити, легко встановлює контакт із оточуючими, ініціює власні ідеї, бере участь у різних видах дитячої творчості. В опануванні мовленням дитина йде від частини до цілого: від слова до зчеплення двох-трьох слів, далі до простої фрази, а пізніше – до складних речень. Наслідком стає зв'язне мовлення, що складається з низки розгорнутих речень. Г. Леушина [6] характеризує зв'язне мовлення як мовлення, форма якого закономірно пов'язана і визначається його змістом, а зміст є вираженням відповідного бажання або думки мовця.

Зв'язне мовлення поділяється на діалогічне і монологічне. Діалогічне мовлення (від грецького *dialogos* – розмова, бесіда) розгортається у формі бесіди, розмови, в якій бере участь не менше двох осіб.

Для діалогічного мовлення є характерними неповні та незакінчені речення, зокрема утворення, які складаються лише з одного члена, що містить у собі суть запитання або відповіді, перевага сурядності та підрядності, менша стрункість побудови речення, обумовлена тим, що воно здійснюється, формується в момент вимовляння; наявність приєднувальних конструкцій тощо [4]. До особливостей усного монологічного мовлення дітей відноситься така його специфіка: воно завжди звернене до реального співрозмовника, реакція якого дозволяє дитині-мовцеві корегувати свою інформацію у процесі повідомлення – упускати вже відоме, доповнювати, розгортати невідоме. Дитина не оперує додатковими засобами виразності: інтонацією, виділенням за допомогою голосу окремих компонентів висловлювання, не використовує систему пауз. Але в окремих дітей розвинені такі позамовні засоби, як міміка, жести виразності, які успішно доповнюють сталі коди мовлення, виділяючи принципово нове, важливе, розкриваючи істотні елементи смислу тощо [2].

Звичайно, особливі труднощі у формуванні зв'язного мовлення наявні у дітей із загальним недорозвитком мовлення. Під терміном «загальне недорозвинення мовлення» (ЗНМ) розуміються різні складні мовленнєві розлади, при яких у дітей порушено формування всіх компонентів мовленнєвої

системи, що відносяться до її звукової й смислової складової нормального слуху та інтелекту. У дітей із загальним недорозвиненням мовлення більшою чи меншою мірою виявляються порушеними вимова й розрізнення звуків на слух, недостатньо повноцінно відбувається оволодіння системою морфем і, отже, погано засвоюються навички словозміни й словотворення. Словниковий запас відстає від вікової норми як за кількісними, так і за якісними показниками; виявляється недорозвиненою зв'язне мовлення (Воробйова В. К. (1986), Гриншпун Б. М. (1968), Глухів В. П. (1987), Левіна Р. Е. (1968), Філічева Т. Б. (1985), Чіркїна Г. В. (1985) та ін.).

Провідними ознаками загального недорозвитком мовлення є: пізній початок мовлення, незначний словниковий запас, дефекти вимови й фонемоутворення.

Наявність у дитини загального недорозвитком мовлення вказують на системне порушення всіх компонентів мовленнєвої діяльності: обмежений мовленнєвий досвід, недосконалі мовленнєві засоби, обмежена потреба мовленнєвого спілкування, розмовне мовлення характеризується бідністю та тісним зв'язком з певною ситуацією, тобто поза цією ситуацією вона стає незрозумілою. Зв'язне монологічне мовлення або відсутнє, або розвивається з великими труднощами (своєрідністю) і характеризується якісною своєрідністю. Найбільш яскравим показником загального недорозвитку мовлення є відставання експресивного мовлення при відносному на перший погляд, розумінні зверненого.

Казки, за визначенням Н. Калишевої, – це усні розповіді, які існують у народі з метою розваги, що мають змістом незвичайні в побутовому змісті події (фантастичні, чудесні або життєві) і що відрізняються спеціальною композиційно-стилістичною побудовою [5]. Казка дозволяє дитині в особливій метафоричній формі пізнати для себе специфічні дитячі теоретичні питання про світ, про добро і зло, і вирішити проблему невизначеності (прогнозувати події, будувати власну поведінку на основі міфологічної картини світу) [1]. Лексика

казок точно відповідає особливостям предметно-образного мислення дитини. Однак, дитина неспроможна сама, без допомоги дорослого, проникнути в багатомірну насиченість казкового світу, його емоційний підтекст.

З метою визначення рівня розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення нами було проведено педагогічний експеримент.

Дослідження проводилося у ДНЗ № 323 компенсуючого типу для дітей з важкими вадами мовлення. В експерименті брали участь 30 дітей (6 років) із загальним недорозвитком мовлення (III та IV ступеня) старшої групи. Для дослідження рівня розвитку зв'язного монологічного мовлення була застосована методика бальної оцінки В.П.Глухова [10].

У ході дослідження дітям були запропоновані серії завдань за методикою В. Глухова. При цьому використався наочний матеріал з посібників Г. Каші, Т. Філічевої й А. Соболевої, О. Грибової і Т. Бессонової, О. Усанової й ін. [3].

Дослідження словникового запасу у дітей проводилося індивідуальним методом в два-три прийоми. Вивчення зв'язного мовлення за допомогою серії завдань проводилося після закінчення дослідження словника. Всі завдання виконувалися послідовно, в різні дні і в ранкові години. Результати спеціальних досліджень словника і зв'язного мовлення, дані спостережень за спонтанною мовленнєвою діяльністю, індивідуально-психологічними особливостями дитини заносилися в індивідуальну карту логопедичного обстеження. З метою комплексного дослідження зв'язного мовлення дітей використовувалися серія завдань.

Здатність самостійно скласти адекватне закінчене висловлювання на рівні фрази (за зображеній на картинці дією) (перше завдання). Визначено, що переважна більшість дітей із ЗНМ здатні до самостійного складання висловлювання за зображенням на середньому рівні (40%) та на недостатньому рівні (36,7%) (див. Табл. 1).

Таблиця 1. Самостійне складання висловлень (перше завдання)

Результати	Рівень сформованості
------------	----------------------

	дуже низький	низький	недостатній	середній	задовільний
%	3,3	16,7	36,7	40	3,3

Отримані результати показали, що багато дітей з недорозвитком мовлення зазнавали труднощів у самостійному складанні висловлень на рівні простої закінченої фрази, у зв'язку із чим, виникла необхідність у додатковому питанні, що вимагає назвати зображену дію (Що робить хлопчик, дівчинка?, Що росте на галявині?). У 20% досліджуваних спостерігалися виражені труднощі значеннєвого й синтаксичного характеру.

Здатність встановлювати логіко-сміслові відношення між предметами (складання висловлювань за трьома картинкам) і передавати їх у вигляді закінченої фрази-висловлювання (друге завдання).

Переважна більшість дітей виявила здатність до встановлення логіко-сміслових словесних відношень на недостатньому рівні (40%), лише третина досліджуваних (30%) продемонструвала середній рівень сформованості цього критерію.

Таблиця 2. Встановлення логіко-сміслових словесних відношень (завдання друге)

Групи	Рівень сформованості				
	дуже низький	низький	недостатній	середній	задовільний
експериментальна	3,3	26,7	40	30	0

Здатність до переказу знайомого та простого тексту, знайомої казки ("Теремок") (третє завдання). Лише один досліджуваний (3,3%) справився із завданням на задовільному рівні, всі інші вимагали допомоги в різній мірі. Так, 26,8% досліджуваних виявили здатність до переказу на середньому рівні, а 33,3% - на недостатньому.

Таблиця 3. Переказ знайомого та простого тексту (третє завдання)

Групи	Рівень сформованості				
	дуже низький	низький	недостатній	середній	задовільний
%	3,3	3,3	33,3	26,8	3,3

Здатність до складання розповіді за серією сюжетних картинок («Як їжак урятував їжачка» за М. Алексєєвої), монологічного мовлення (четверте

завдання). Незважаючи на попередній розбір змісту кожної з 3 картинок з поясненням значення деяких істотних деталей зображеної обстановки ("хаша", "галявина" й ін.), складання зв'язної самотійної розповіді виявилось недоступним лише для одного досліджуваного.

Таблиця 4. Складання розповіді за серією сюжетних картинок (завдання четверте)

Групи	Рівень розвитку				
	дуже низький	низький	недостатній	середній	задовільний
%	3,3	23,4	36,7	33,3	3,3

Отже, здатність складання розповіді за сюжетними малюнками виявляється переважно на недостатньому рівні у 36,7% досліджуваних. В 23,4% досліджуваних виявлено комплекс грубих порушень, розповідь практично зводилася до відповідей на питання й губила характер зв'язного оповідання.

Здатність скласти оповідання на основі власного досвіду, міра оволодіння зв'язним фразовим та монологічним мовленням (п'яте завдання).

Нами виявлено, що переважна більшість досліджуваних має недостатній 36,7% та низький 40% рівень сформованості здатності до самотійного відтворення власного життєвого досвіду (історії життя) у вигляді оповідання, розповіді.

Таблиця 5. Складання оповідання на основі власного досвіду (п'яте завдання)

Результати	Рівень сформованості				
	дуже низький	низький	недостатній	середній	задовільний
%	3,3	40,00	36,7	20	0

У дітей відзначається відсутність самотійності в складанні оповідань, порушення логічної послідовності викладу, смислові пропуски, незавершеність фрагментів-мікротем, тривалі паузи на кордонах фраз або їх частин (що не мають смислового навантаження) можуть свідчити про труднощі в програмуванні змісту розгорнутих монологічних висловлювань.

Для оповідань, які складають діти, в більшості випадків характерні порушення зв'язності розповіді через пропуски моментів дії, відсутність зв'язку

між частинами розповіді, труднощі смислового та синтаксичного зв'язку між суміжними реченнями тощо.

Здатність до складання описового оповідання, опис мотрійки (шосте завдання).

Таблиця 6. Складання описового оповідання іграшки (шосте завдання)

Результати	Рівень сформованості				
	дуже низький	низький	недостатній	середній	задовільний
%	0	23,4	43,3	33,3	0

Отже, за результатами переважна більшість досліджуваних (43,3%) виявила недостатній рівень сформованості здатності до розповіді-опису іграшки.

Здатність до продовження розповіді за заданим початком (з використанням картинки) (сьоме завдання).

Таблиця 7. Продовження розповіді за заданим початком (сьоме завдання)

Результати	Рівень сформованості				
	дуже низький	низький	недостатній	середній	задовільний
%	0	30	33,3	36,7	0

У ході дослідження нами встановлено, що рівень сформованості здатності до продовження розповіді дітьми практично в рівній мірі представлений на середньому рівні у 36,7%, на недостатньому рівні у 33,3% та на низькому рівні у 30%. Отже, діти із загальним недорозвитком мовлення мають суттєві труднощі у побудові продовження розповіді.

Здатність до складання розповіді на задану тему (восьме завдання).

Таблиця 8. Складання розповіді на задану тему (восьме завдання)

Результати	Рівень сформованості				
	дуже низький	низький	недостатній	середній	задовільний
%	10	36,7	40	13,3	0

Отже, у дітей із загальним недорозвитком мовлення здатність до складання розповіді на задану тему сформована на низькому (36,7%) та недостатньому (40%) рівнях.

Здійснено узагальнення отриманих результатів за всіма завданнями методики. Нами обраховано середні арифметичні бали за кожним параметром оцінювання та визначено загальний рівень сформованості зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ.

Таблиця 9. Сформованість зв'язного мовлення у старших дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення

№	Шкали оцінювання	Рівень сформованості	
		Середнє арифметичне	рівень
1	Самостійне складання висловлень	3,2	Недостатній
2	Встановлення логіко-сміслових словесних відношень	2,9	Недостатній
3	Переказ знайомого та простого тексту	2,9	Недостатній
4	Складання розповіді за серією сюжетних картинок	3,1	Недостатній
5	Складання оповідання на основі власного досвіду	3,07	Недостатній
6	Складання описового оповідання іграшки	3,1	Недостатній
7	Продовження розповіді за заданим початком	3,07	Недостатній
8	Складання розповіді на задану тему	2,6	Низький
	Зв'язність мовлення (загальний показник)	3	Недостатній

Отже, у ході констатувального експерименту нами визначено, що старші дошкільники із загальним недорозвитком мовлення мають недостатній рівень сформованості зв'язного мовлення.

За даними досліджень для дітей з ЗНМ характерні нестійкість уваги, труднощі в запам'ятовуванні вербального (текстового) матеріалу, недостатня сформованість операцій порівняння, узагальнення, класифікації. У значної частини дітей з ЗНМ відзначаються порушення в емоційно-вольовій сфері (млявість, інертність, емоційна збудливість), зниження мовленнєвої активності тощо. Отже, з проведеного нами дослідження можна зробити висновок, що мовлення дошкільника з ЗНМ носить переважно ситуативний характер і має форму діалогу, у дітей немає навичок і вмінь складно викладати свої думки, для них характерна підміна зв'язного висловлювання односкладовими відповідями на питання.

З метою формування зв'язного мовлення нами було запропоновано корекційно-розвивальну програму «В гостях у казки», що містить вісім комплексних занять за сюжетами відомих казок. Визначившись із напрямком

формування вмінь, ми розробили ряд вправ, які були включені в заняття з елементами театралізованих ігор, спрямованих на формування виразності мовлення дошкільників із ЗНМ.

З метою визначення ефективності запропонованої корекційно-розвивальної програми «В гостях у казки» було проведено формувальний експеримент. Для його реалізації наша вибірка з 30 дітей була поділена на дві групи: контрольну (КГ) – в якій не проводились заняття та експериментальну (ЕГ) – в якій було проведено 8 занять, що проводились двічі на тиждень в продовж місяця. Після проведення формувального експерименту нами здійснено повторну діагностику сформованості зв'язного мовлення.

Зазначимо, що значущих змін у сформованості зв'язного мовлення в контрольній групі, з якою не проводились заняття не відбулися. Однак, проведені заняття з елементами театралізованих ігор, логоритмічних вправ й тілесно-орієнтованих ігор до кінця формувального експерименту дали значущі результати в експериментальній групі. Достовірність формувального експерименту статистично перевірено, за допомогою обрахування коефіцієнта t-критерію Стюдента. Отже, значуще покращення результатів після формувального експерименту виявлено за всіма шкалами оцінювання сформованості зв'язного мовлення на рівні значущості $p \leq 0,05-0,001$. Спостерігаючи за дітьми в різних інсценівках, та й у діалогах між собою, в дітей мовлення ставало виразніше. Виявилася міміка, діти стали жестикулювати руками при розмовах між собою. Наочно ці зміни можна побачити на рисунку (див. Рис 1).

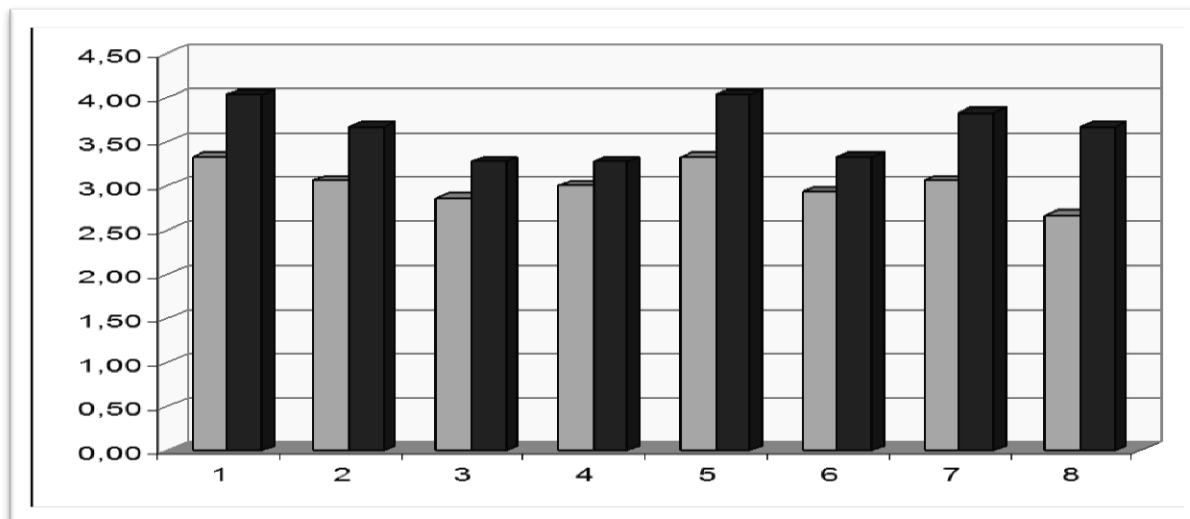

Рис. 1. Результати дослідження рівня сформованості зв'язного мовлення в експериментальній групі до та після проведення формувального експерименту за всіма діагностичними завданнями

Отже, отримані результати повторної діагностики свідчать про підвищення рівня зв'язного мовлення після проведення спеціально розроблених занять, і вправ практично у всіх дітей. Тобто, тепер рівень сформованості зв'язного мовлення в загальному в експериментальній групі наближається до середньо рівня, хоча до формувального експерименту був на недостатньому. Особливо значно покращились показники здатності до складання розповіді на задану тему та продовження розповіді за заданим початком. Також дітям значно легше стало даватись складання оповідання на основі власного досвіду, самостійне складання висловлювань та встановлення логіко-сміслових словесних відношень.

Експериментальне дослідження підтвердило ефективність розроблених нами занять із елементами театралізованих ігор і вправ з елементами казки, спрямованих на формування зв'язного мовлення.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Таким чином, проведене експериментальне дослідження показало, що для занять театральньо-ігровою діяльністю з метою формування зв'язного мовлення у дітей з ЗНМ в дошкільній установі необхідне розвивальне предметно-просторове середовище. Так само при розробці занять із елементами театралізованих ігор

необхідно враховувати індивідуальні психолого-педагогічні особливості дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. Таким чином, формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із ЗНМ III і IV рівня засобами казки є достатньо ефективним та потребує спеціально організованого простору та індивідуального підходу до кожної дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України ; [наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко]. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л.С.Выготский – 5-е изд., испр. – М.: Изд-во «Лабиринт», 1999. – 352 с.
3. Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного образовательного учреждения: Сб. метод. рек. – СПб. : ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2001. – 240 с.
4. Застосування наочного моделювання в логопедичній роботі з дітьми, що мають ЗНМ / [під ред. Ю.Ф. Гаркуші] // Корекційно-педагогічна робота в дошкільних закладах для дітей з порушенням мови. – М.: ПП Секачов В. Ю., 1999. – 155 с.
5. Капышева Н. Н. Составление рассказа по серии картинок с использованием картинно-символического плана / Н. Н. Капышева // Логопедия. – 2004. – № 2. – С. 22–27.
6. Леушина А. М. Формирование элементарных математических представлений у детей дошкольного возраста. — М., Просвещение, 1974. – 368 с.

ФОРМИРОВАНИЕ СВЯЗНОЙ РЕЧИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ СРЕДСТВАМИ СКАЗКИ

Куца Иванна Романовна

студентка группы КОМ-1-15-2.Од, VI курс, специальность «Коррекционное образование (логопедия)»

ivakutsa@gmail.com

Научный руководитель:

Таран Оксана Петровна

кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры специальной психологии, коррекционного и инклюзивного образования Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко

op.taran@kubg.edu.ua

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования связной речи у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Осуществлен теоретический анализ исследований по развитию связной речи у детей старшего дошкольного возраста. Определено, что овладение связной речью возможно только при наличии определенного уровня сформированности словарного запаса и грамматической структуры речи. Определены трудности программирования содержания развернутых высказываний и их языкового оформления у детей с общим недоразвитием речи. Отмечено пути развития связной речи

через формирование оценочно-этических суждений в старших дошкольников с ОНР средствами сказки.

Ключевые слова: связная речь, общее недоразвитие речи, оценочно-этические суждения.

FORMATION OF CONNECTED SPEECH OF RESCHOOL CHILDREN WITH THE GENERAL UNDERDEVELOPMENT OF SPEECH BY MEANS OF TALES

Ivanna R. Kutsa

student of КОm-1-15-2.0d group, specialty «Correctional education (speech therapy)»

ivakutsa@gmail.com

Scientific adviser:

Oksana P. Taran

candidate of psychological sciences, Assistant Professor of Special Psychology, Correction and Inclusive Education, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University

op.taran@kubg.edu.ua

Abstract. In article the problem of the formation of coherent speech of preschool children with the general underdevelopment speech. Done theoretical analysis of studies on the development of coherent speech of preschool children. Determined that the mastering of coherent speech is possible only when a certain level of formation of vocabulary and grammatical structure of speech. Determined difficulty of programming content deployed speech utterances and their execution in children with the general underdevelopment of speech. Ways for coherent speech development through the formation of evaluative and ethical judgments in older preschoolers with the general underdevelopment of speech means tale.

Keywords: connected speech, the general underdevelopment of speech, evaluative and ethical judgment.